

İbn-İ Haldûn'un Eğitim Anlayışında Bir Değer Olarak İnsan

ZÜLFÜ DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi

FATİH İPEK

Elazığ Merkez Atatürk İlköğretim Okulu

Özet: İslâm medeniyetinin yetiştirdiği bilimsel şahsiyetler arasında İbn-i Haldûn'un önemli bir yeri vardır. Tarih felsefesinde ve sosyolojide büyük bir üne sahip olan İbn-i Haldûn, araştırmaları arasında eğitim ve öğretimi de almış, Mukaddime adlı eserinde eğitim ve öğretimle ilgili gözlem ve yorumlarına geniş bir biçimde yer vermiştir. Eğitim ve öğretimle ilgili birçok konuda çağının ilerisinde modern yaklaşımlar dile getiren İbn-i Haldûn'un bu alandaki görüşleri arasında "insan unsurunun ön planda olması ve insana bir değer olarak yaklaşılması" dikkat çekmektedir. Onun insana değer veren hümanistik bir eğitim anlayışına sahip olduğunu gösteren pek çok görüşleri vardır. Bunların başlıcaları: öğrenci merkezli öğretim yapılmasını ön görmesi, eğitimi sadece sosyo – ekonomik bir zorunluluk olarak değil de aynı zamanda psiko-sosyal bir gerçeklik ve bireysel mutluluk kaynağı olarak kabul etmesi, bireylerin zekâ bakımından ırksal veya bölgesel üstünlüklere sahip olmasının gerçek dışılığını savunması, öğretimde sertliğe ve ölçüsüz cezaya karşı çıkması gibi görüşlerdir.

Anahtar Sözcükler: İbn-İ Haldûn, İnsan, Toplum, Değer, Hümanizm

İslâm düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olan İbn-i Haldûn (1332- 1406), kendi döneminde, İslâmi bilimlerden, tabii ve sosyal bilimlere kadar hemen her konuda önemli incelemeler yapmış ve özellikle tarih, ekonomi ve sosyoloji alanında kendine özgü düşünceleriyle gelecek nesiller üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Toplumların yaşayışlarına yönelik yaptığı incelemelere dayanarak, eğitim ve öğretimin tarihin her döneminde bütün toplumların doğal bir fenomeni olduğunu kabul etmiştir. Sosyolog ve tarihçi kişiliği, eğitim alanındaki görüşlerine de yansımıştır.

İbn-i Haldûn, hem yaşadığı zamanın toplumlarını eğitim yönünden gözlemleyerek hem de bizzat hocalık yaptığı medreselerde eğitim durumlarını inceleyip diğer ülkelerin medrese sistemleriyle karşılaştırarak, eğitim ile ilgili sorun tespiti ve çözüm önerisi merkezli fikirler geliştirmiştir. Aktif olarak bulunduğu eğitim sistemi için ideal sistemler yaratmak amacıyla, sadece akıl vermekle kalmamış, aynı zamanda eğitimsizliğin ya da yanlış eğitim anlayışının toplumlar için doğuracağı kötü sonuçları da ortaya koymuştur (İbn-i Haldûn, 2004a: 179–199). Mukaddime adlı eseri incelendiğinde İbn-i Haldûn'un, eğitimin sosyolojik ve psikolojik durumu, öğretim yöntemleri, sınıf yönetimi, çocuk eğitiminde belirgin ilkeler, öğretmen yeterlilikleri ve nitelikleri, öğrenmenin nasıl gerçekleştiği, din eğitimi, disiplinlerin analizi ve sınıflandırılması gibi konular üzerinde durmuştur (İpek, 2011: 7).

Günümüzde Batı kaynaklı yazar ve araştırmaların etkisiyle bütün dünya eğitimde *insan gerçeği* üzerine yoğunlaşmıştır. İnsanı; politik, ekonomik ya da sosyal amaçlara ulaşmak için eğitimsel bir araç olarak görme anlayışı yerine *eğitimde bireyin asıl olduğu* anlayışı yerleşmiştir. Eski Yunan, Çin ve Roma'ya dayanmasına rağmen bu anlayışın yerleşmesinde ilk defa 1950-60'lı yıllarda Maslow ve Rogers'ın öncülüğünü yaptığı hümanist felsefenin etkili olduğu dile getirilmektedir (Şahin, 2004: 6). Hümanist yaklaşım bütün dünya eğitim sistemlerinde olduğu gibi Türk eğitim sisteminde de etkisinin göstermiştir. Bu bağlamda, Milli Eğitim Temel Kanununda insanı zihinsel, ruhsal, toplumsal, bedensel vb. bütün yönleri ile destekleme, geliştirme ve ilerletmenin eğitimin genel amaçları arasında sıralandığı görülmektedir (Resmi Gazete, 1973). Bu sayede bireye kendisiyle ve toplumla uyumlu - dengeli bir kişilik yapısı ve her yönden iyi bir gelecek sağlamak önemli görülmektedir. Ancak bu kanunda insan haklarına ve demokrasiye yeterince ağırlık verildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Demokratikleşme hareketlerinin ve insan hakları vurgusunun eğitime etkileri uzun bir tarihi süreç içerisinde oluşmuştur. İnsan haklarına saygılı, öğrenci merkezli ve demokratik bir eğitim bugün bile her ülkede istenilen düzeyde yerleşmemişken, bundan asırlar önce, İbn-i Haldûn eğitimde insancıl ve demokratik bir yaklaşım sergilemiştir. Katı bir eğitim uygulaması olarak bilinen medrese kültürü içerisinde yetişmiş ve bizzat merese hocalığı yapmış İbn-i Haldûn'un hümanistik ve demokratik eğitim anlayışını benimsemesi çok önemli görülmektedir (İpek, 2011: 40-41).

İbn-i Haldûn'un insanın doğası, eğitim süreci ve bu süreçte insana verilmesi gereken değer konusundaki görüşlerinin Türk toplumunda yeterince bilindiği iddia edilemez. Büyük düşünürün bu konulardaki görüşlerinin ortaya konması bu açıdan önem taşımaktadır. Bundan dolayı, bu çalışmada İbn-i Haldûn'un yaklaşık altı yüzyıl önce ortaya koyduğu eğitim anlayışında insana verilen değer ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, düşünürün eğitim anlayışını ortaya koymada kendi yapıtı Mukaddime temel alınmıştır.

İnsan Unsurunun Yeri ve Önemi

İbn-i Haldun, insanı nefis (ruh) ve cisimden (beden) müteşekkil, “akıl ve el”e sahip bir varlık olarak tanımlar. İnsanın akıl ve ele sahip olduğunu vurgularken onun, bilim ve sanat yapabilme özelliği bakımından, diğer varlıklardan farklı olan yönünü ortaya koymaktadır. Bir bütün olarak ele aldığı insanın sosyal yönünü vurgularken onun psikolojik yapısını ve içsel bütünlüğünü de göz ardı etmez (el- Husri, 2001: 283- 284). Eğitimi insan için psikolojik, sosyolojik ve ontolojik açıdan doğal ve zorunlu bir durum olarak gören İbn-i Haldûn'a göre eğitim, insanın sosyal hayatın devamını ve geçimini sağlamak, bir meslek sahibi olmak ve kültürü aktarmak için zorunlu bir olgudur. Aynı şekilde, insanın düşünen bir varlık olması da onu ilim ve sanatlara yöneltir. İnsanın doğuştan getirdiği düşünme özelliği onda sürekli bir öğrenme ve anlamlandırma isteği oluşturur. İnsan bilmediği şeyleri kendisinden önceki kişilerden ve bilgi sahibi olanlardan öğrenmeye çalışır. “Nefs idrakten hoşlanır” diyerek öğrenmenin sadece bir ihtiyaç olmadığını, aynı zamanda doğal bir mutluluk kaynağı olduğunu belirtir (İbn-i Haldûn, 2004b: 601; el- Husri, 2001: 291). Yani insanın doğal bir özelliği olan hakikate ulaşma isteği ve yeni edinimlerini daha önce edindiği mevcut hakikatlere uyarlama gerekliliği eğitimin doğal bir durum olmasından kaynaklanır.

İbn-i Haldûn sosyolojisinde ve eğitim anlayışında insan, deterministik toplum-insan ilişkisinin ötesinde merkeze alınan, önemsenen ve bireysel mutluluğu esas görülen bir unsur olarak görülmektedir. Onun eğitim felsefesinde demokratik ve hümanistik bir yaklaşımla insan unsurunun önemsendiğinin beş önemli kanıtı bulunmaktadır. Bu kanıtlar şunlardır:

İbn-i Haldûn;

1. Kendi dönemindeki klasik eğitim anlayışına karşı “öğrenci merkezli” eğitim anlayışını,

2. Eğitimin hem yaşamın devamını sağlayan zorunlu bir ihtiyaç hem de bireysel mutluluk kaynağı olan psiko-sosyal bir ihtiyaç olduğunu,
3. Zekâ ve kavrayış bakımından ırksal veya bölgesel bir üstünlüğün olmadığını,
4. Eğitimde katı disiplin ve cezadan ziyade, bireysel haklara saygılı demokratik bir eğitim anlayışını,
5. Eğitim ve öğretimde seçilen yöntem ve tekniklerin bireyleri özgürleştiren ve bireysel gelişimine katkı sağlayan yöntem ve teknikler olması gerektiğini savunmuştur.

İbn-i Haldûn'un bu görüşlerini Mukaddime adlı eserinde bir arada toplu olarak görmek mümkün değildir. Ancak eserin tamamı incelendiğinde ve değişik bölümleri tahlil edildiğinde bu görüşlere ulaşmak mümkündür.

Birey Merkezli Eğitim Anlayışı

İbn-i Haldûn'a göre eğitim ve öğretim öğrenci merkezli olmalıdır. O, "*ilim öğrenenlere göredir*" diyerek öğretimin öğrenciyi merkeze alarak planlanmasını, öğretim yöntem ve metotlarının öğrencilerin seviyelerine göre seçilmesini, öğretimin kolaydan zora, basitten karmaşığa düzenlenmesini ister. Ona göre öğrenme yaşantıları öğrenciye göre, öğrenciyi toplumsal ve bilişsel açıdan geliştirecek ve ona eğitimsel fırsatlar sunacak biçimde düzenlenmelidir. Konular ve ders materyalleri öğrencinin hazır bulunuşluk ve olgunluk düzeyine göre seçilmelidir. Öğrencinin ihtiyaçları gözetilerek önce öğrenciye lazım olan ilimler öğretilmelidir (İbn-i Haldûn, 2004b: 782-787). Postmodern eğitim söylemlerinden olan "holistik eğitim" anlayışını çağrıştıran bu düşünceler bireyi merkeze alan ilerlemecilik akımının ve pragmatist yaklaşımın öncülleri olarak görülebilir. Ayrıca İbn-i Haldun, henüz yolun başında olan, başka bir deyişle bir disipline yeni başlayan, öğrencilere bu disiplinin ileri düzeydeki bilgi ve becerilerinin verilemeyeceğini, çünkü öğrencinin bunlara hazır olmadığını vurgulamaktadır. Bu da modern eğitim anlayışının önemli kavramlarından olan *hazır bulunuşluğun* asırlar önce onun tarafından ifade edildiği göstermektedir.

İbn-i Haldûn, öğretim ve ders sürelerinin planlanmasının önemi üzerinde durur. Ona göre öğretmen, öğretim ve ders sürelerini planlarken orta yolu tutturabilmelidir. Öğretim süresini ne çok uzatmalı ne de çok fazla kısaltmalıdır (özetleme yoluna gitmelidir). Gereğinden fazla uzatmak öğrencide zihin karışıklığına, bilgi kirliliğine, bilgiler arasında

kopukluk olmasına ve kolay unutulmasına sebep olur (İbn-i Haldûn, 2004b: 776-777). Bununla birlikte eğitim sürecinde bilgilerin gereğinden fazla soyutlanarak ya da özetlenerek verilmesi durumunda öğrencinin bunları almada zorlanacağına vurgu yapmaktadır. Bazıları tarafından çok fazla özetleme ve kısaltma yönteminin zaman açısından fayda sağlayacağı düşünülebilir. Ancak durum tam tersinedir. Çünkü fazla özetlemelerden dolayı öğrenci konuları anlayamayacaktır. Anlayabilmek içinde tekrar tekrar o konuya geri dönecektir. Bu da lüzumsuz yere emek ve zaman kaybına neden olacaktır (İbn-i Haldûn, 2004b: 782-783). Eğer öğretmen öğretimi başından sonuna kadar düzenli bir şekilde planlayabilirse ve yeterince uygulama/pratik yaptırabilirse öğretimin hedeflerine ulaşmada üst seviyede başarıyı yakalayabilir. Tekrarlar sayesinde öğrencinin melekeleri (yeti, yetenek) güçlenir ve kalıcı hale gelir (İbn-i Haldûn, 2004b: 784-787).

Bu görüşleri ile *eğitimin somuttan soyuta doğru yapılması* gerektiğini yine onun ortaya attığı söylenebilir. Günümüz eğitim anlayışına benzer görüşlere sahip olan İbn-i Haldun, kendi döneminin *öğretmeni merkeze alan* eğitim anlayışı yerine *birey ya da öğrenen merkezli* bir eğitim anlayışını öngörmektedir. Görüşleri dikkatle incelendiğinde İbn-i Haldun'un ezberci eğitim anlayışı yerine birey merkezli bir eğitim anlayışı öne çıkardığı görülmektedir.

Doğal Eğitim Zorunluluğu ve Bireyin İhtiyaçları

İbn-i Haldûn, eğitim ve öğretimin toplumlar için doğal bir durum olduğunu savunur. Bunun nedenini de insanı diğer varlıklardan ayıran düşünme melekesine bağlar. İnsan düşünme melekesi sayesinde toplumsal yaşama uyum sağlayabilir ve böylece yaşamını devam ettirebilir. Güzel sanatlar da insanın düşünme melekесinden kaynaklanır. Düşünme melekesi aynı zamanda insana bilmediği şeyleri kavrama, başkalarının bilgisine başvurma ve bildiği şeyleri geliştirme istek ve hırsını kazandırır (İbn-i Haldûn, 2004b: 601). Bu açıdan düşünüldüğünde insanın öğrenme güdüsünü yaratılıştan beraberinde getirdiği söylenebilir. Bundan dolayı, okulun ya da öğretmenin, öğrenme güdüsü ile birlikte yaratılan bireyi öğrenmeye zorlanması beklenmez. Bu durumda eğitimin sürecinin insanda var olan öğrenme güdüsünü zayıflatmaması ya da öldürmemesi yeterli görülebilir. İnsanın doğuştan getirdiği öğrenme güdüsü, onu bilim ve sanatları öğrenmeye yöneltir. Bilim ve sanat, eğitim ile kazanıldığından, eğitimin insan açısından sosyal ve psikolojik bir durum olduğu iddia edilebilir.

İbn-i Haldûn “*İnsan tabiatı itibariyle cahil, ilim kazanma itibariyle âlimdir.*” ifadesi ile insanın doğuştan bilgi getirme fikrini reddeder ve bu görüşü ile doğuştan getirilen *ideler* fikrine dayanan idealizmden ayrılır (Ev, 2007: 247). O, insanın doğuştan bilgi ile gelmediğini, ancak bilgiyi elde etmek için en önemli etken olan öğrenme güdüsü ile geldiğini ifade etmektedir. İbn-i Haldûn’un bu yönü ile *tabula rasa* yani zihnin doğuştan boş bir levha olması argümanı ile modern eğitime kaynaklık eden on yedinci yüzyıl düşünürü John Locke’tan yaklaşık üç yüzyıl önce ortaya attığı söylenebilir.

İbn-i Haldûn’a (2004b: 602) göre, bedende ve beyinde bulunan meleklerin hepsi cismanidir (somut) ve cismani olan her şey de algılanabilir. Bu melekelerin kazanılabilmesi için eğitime gereksinim duyulur. Eğitim bu yönü ile bir sanat olarak ortaya çıkar. Bu sanatı yerine getiren her bilim adamı kendisine özgü kavramlar kullanır. Ancak bu kavramlar, bilimin bir parçası değildir, sadece bilimin öğretilmesini ve öğrenmesini kolaylaştırırlar. Ona göre bir bilim, farklı kavramlarla ifade edilmesine rağmen gerçekte “tek”tir, başka bir deyişle kavramsal farklılıklar bilimsel gerçekleri farklılaştırılmaz. Günümüzde de bilimsel araştırmalarda ve yayınlarda karşılaşılan kavram farklılıkları, bilimsel gelişmelerin önünde bir engel olarak görülmemektedir.

Eğitimsel Açıdan Kalıtsal Üstünlükler Meselesi

Sanatların ancak şehirlerde gelişebileceğini ileri süren İbn-i Haldûn (2004b: 607), bunu sanatlardaki ilerlemelerle açıklar. Ona göre ilim öğretimi, günümüz bakış açısıyla eğitim ve öğretim, sanatlar kapsamında yer alır ve sanatlar sadece şehirlerde gelişme olanağı bulabilirler. Bir şehirde sanatların gelişebilmesi öncelikle o şehrin nüfusu, gelişmişlik durumu ve refah durumuna bağlıdır. İnsanların kazançları ihtiyaçlarından fazla olursa, bu fazlalık insan olmanın özelliğinden kaynaklanan ilimlere ve sanatlara yönelir. Köylerde ve bedevi kültürlerde ise sanat olmadığı için oralarda yaşayan halk, edinmek istedikleri bilim ve sanatı kendi yaşadıkları yerlerde bulamadıkları için, bu ilim ve sanatların öğretildiği başka şehirlere gitmek zorunda kalırlar. Bundan dolayı Bağdat, Kurtuba, Kayrevan, Basra ve Kufe gibi şehirler, çevresinden göç alan önemli bilim merkezleri olmuştur.

İbn-i Haldûn, şehirliler ve bedeviler arasındaki bu ayrımı, Doğulu ve Batılı devletler arasında da yapmıştır. İslam coğrafyasında bulunan doğulu devletler, ilerledikleri için sanatta ve bilimde parlak bir yıldız gibi

olmuştur. Mağripliler ise eğitimde ve bilimde bir zamanki üstünlüğünü kaybetmiş adeta bedevileşmiştir. doğuyu ve batıyı gezip inceleyen bir kişi bu durumu görünce ilk bakışta doğuluların zekâ, anlayış, akıl, uyanıklık bakımından batılılardan daha ilerde olduğunu düşünür. Ancak bu doğru değildir, çünkü insanlar yaratılış bakımından farklı değildir. Bedeviler ve şehirliler arasında da zekâ ve kavrayışta doğuştan gelen bir fark yoktur. Görünüşte bu akıl ve zekâ farkı, sanatların önceliğinden ve öğretimden kaynaklanmaktadır. Doğuştan zekâ ve anlayış arasındaki bir fark ancak birinci ve yedinci kuşaklar aralarında -aşırı sıcak iklimlerle aşırı soğuk iklimler arasında- görülebilir (İbn-i Haldûn, 2004b: 604- 605). Bu görüşleri ile İbn-i Haldûn'un, Batılı düşünürlerden yüzyıllar öncesinde insanlar arasında din, dil, ırk ve coğrafya ayrımı yapılmasının yanlışlığını ortaya koyduğu görülmektedir. İnsanlar arasında bireysel farklılıklar vardır ve bu farklılıklar sözü edilen kalıtıma has zekâ ve kavrama yeteneğinden kaynaklanmamaktır. Günümüzde doğuştan kazanılan, yaşamdan bağımsız olarak ölçülebilen, kalıtım ürünü ve sabit zekâ anlayışı yerini kalıtımın baskın olmadığı, geliştirilebilir, çeşitli yönleri ve gösteriliş alanları olan zekâ anlayışına bırakmıştır.

İbn-i Haldûn'un Doğulu ve Batılı devletlerin eğitim sisteminde dikkat çektiği önemli bir nokta da batılı (Mağripli) öğrencilerin eleştirici ve sorgulayıcı özelliklerinin doğulu öğrencilerden geride olmasıdır. Ona göre Mağripli öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneklerinin az olması ve tartışma tekniğini kullanamamaları onların zekâ ve kavrayış yeteneği gibi kalıtsal özellikleriyle alakalı değildir. Bunun sebebi Mağrip'teki talebelerin ezberleme usulüne göre yıllarca konuşmadan ve tartışmadan ezberlemeye ağırlık vermelerindedir. Yine Mağripteki medreselerin öğrenim sürelerinin doğudakilerden uzun olmasının sebebi, öğretim yöntem ve teknikleridir. Yoksa buradaki öğrencilerin anlayış seviyelerinin düşüklüğü ile alakalı değildir (İbn-i Haldûn, 2004b: 603- 606).

Günümüzde gerçekleşen bilimsel gelişmeler, İbn-i Haldun'un bu görüşlerini doğrular nitelikte görünmektedir. Çağdaş düşünürlere göre, zekâ gelişiminde kalıtsal etmenler, çevresel etmenlere göre daha yüksek bir etki gücüne sahiptir olmasına rağmen beslenme, bakım ve eğitim gibi özelliklerin zekâ gelişimi üzerinde önemli etkilere sahip olduğu kabul edilmektedir. Eğitimde tam manada fırsat eşitliği sağlanabilirse, bireylerin zekâ gelişiminin en uygun düzeyde olacağına inanılmaktadır (Özden, 1998: 10–17). Bununla birlikte, başarı güdüsü, çalışma ortamı, aile içi ilgi ve sevgi eksikliği, düşünce girişimleri ve süreçlerinin önemsenmemesi,

baskıcı anne baba davranışları, olumsuz psikolojik ortam vb. uyarıcı eksikliğinin zekâ gelişimini engellediği düşüncesi yaygındır (Bacanlı, 2003: 118; Özden, 1998: 86).

Eğitimde Ceza ve Disiplin

İbn-i Haldûn, “*Eğitim öğretimde öğrencilere kaldıramayacakları kadar sert davranmak, özellikle küçük yaştaki öğrencilere sert davranmak, zararlıdır.*” diyerek öğretmenin baskıcı tutum ve davranışlarının çocuk üzerindeki kötü etkilerine vurgu yapar. Ona göre eğitimde eğitimcilerin baskıcı tutumu ve sert davranışları, öğrencilerin kötü alışkanlıklar kazanmalarına sebep olur. Eğer eğitim sürecinde birey şiddete maruz kalırsa çalışma azmi yok olur, tembelliğe alışır, kötü alışkanlıklar kazanır ve yeteneklerini geliştiremez. Kendisine yönelen baskı ve korkular altında düşündüklerini söyleyemeyen, yalancılığa ve hileciliğe alışan birey, üretkenliğini kaybeder ve içine kapanır. Bu alışkanlık zamanla onda bir huy (karakter özelliği) hâline gelir. Baskıcı ve cezalandırıcı öğretmen davranışları neticesinde toplumun temelini oluşturan insanın kendisindeki insanî vasıflar (özellikler) bozulur. O kimse, kendini ve ailesini koruyabilecek seviyedeysen başkalarının korumasına muhtaç hâle gelir. Tembelleşerek güzel ahlak ve erdemlere sahip olma isteğini kaybeder. Böylece, insanlığın alt seviyesine düşer (İbn-i Haldûn, 2004b: 793-794; Süngü, 2009: 52).

Ancak İbn-i Haldûn, eğitimde cezanın tamamen kaldırılmasından bahsetmez. Belki de o dönemin eğitim anlayışında normal bir durum olarak görülen dayak ve cezayı tamamen kaldırmanın imkânsız olduğunu düşündüğünden en asgari ölçüde ve çok gerekli durumlarda ceza verilebileceğini söyler. Dayak ve cezaya, eğitimde en son çare olarak başvurmayı kabul eder, ancak bunun sadece belli ölçüde olmasını ister. Bu fikrini desteklemek için ise Muhammed bin Ebu Zeyd isimli bir yazardan “eğitimde cezanın asgari olması” görüşlerini içeren aktarımlara yer verir (İbn-i Haldûn, 2004b: 793-94) .

Cezayı tamamen reddetmemesinden dolayı İbn-i Haldûn, ceza konusunda ilk bakışta günümüze göre tam bir hümanist görülmeyebilir. Fakat katı medrese sisteminin uygulandığı o dönemde, günümüz modern eğitim anlayışının eğitimde ceza ile ilgili görüşlerine çok yakın görüşlere sahip olması onun hümanistliğine yeterli bir kanıt olarak düşünülebilir. Çünkü onun yaşadığı ortamda bahsedilen görüşlerden söz etmek, bugünkü ortamda konuşmak kadar kolay olamazdı.

Öğretim Yöntem ve Tekniklerinde Birey Merkezilik

İbn-i Haldûn (2004b: 603-606) 'a göre, kullanılan öğretim yöntem ve teknikleri, eğitimin başarıya ulaşabilmesinde başat faktörlerden biridir. Bu fikrini desteklemek amacıyla dönemindeki toplumların eğitim sistemlerini, kullandıkları öğretim yöntem ve teknikleri açısından karşılaştırmıştır. Bazı toplumların eğitim açısından geride kalmasının sebebini takip ettikleri öğretim yöntem ve tekniklerine bağlamıştır. Ayrıca kendi döneminde kullanılan ve klasikleşmiş eski yöntemlerin artık terk edilmesinin gerektiğini ısrarla vurgulamıştır.

İbn-i Haldûn (2004b:784-785), ilimlerin öğrenciye öğretilmesinin, ancak kademe kademe, yavaş yavaş ve azar azar olduğu takdirde faylı olacağını savunarak kendisine özgü bir öğretim yöntemi geliştirmiştir. Öğrencinin konuları üç kez tekrar etmesine dayalı olan bu yöntemde günümüz eğitimcilerinin önemini ısrarla vurguladığı bazı kavramlara rastlamak mümkündür. Ancak bu kavramlara bugünkü kullanımları ile değil, onları çağrıştırmaya açıklayıcı açıklamaları ile rastlanmaktadır.

İbn-i Haldûn'un yöntemine göre, ilk aşamada öğrencilere her konunun temel esasları niteliğindeki meseleler yani konunun ana özeti aktarılır. Bu şekilde öğrenciler konuya hazırlanır. İkinci aşamada öğrencinin algılama gücü ve kendisine verilen şeyleri kabul edip algılama yeteneği de göz önünde bulundurularak, onu konuya daha da yaklaştıracak şekilde genel nitelikleri açıklamaya geçilir. Burada bahsi geçen "algılama gücü ve aktarılanı kabul edip algılama yeteneği" olgunlaşma ve hazır bulunuşluk kavramlarını çağrıştırmaktadır. Bu yöntemle yapılan eğitim sonunda, öğrenci o ilim dalına kısmî ve zayıf bir meleke kazanır. Bu yöntemin en ileri düzeyinde öğrenci o ilim dalını anlamaya ve sorunları öğrenmeye hazır hale gelir. Son aşamada ise öğrenci tekrar başa döndürülür ve bir önceki dereceden daha yüksek bir öğretim yöntemine geçilir. Öğretmen konuyu bütün yönleriyle ele alarak anlaşılmayan, karmaşık, çözümünü zor olan tüm noktaları anlatır. Takip edilen bu metot sayesinde öğrenci, o bilgide alışkanlık kazanır, yani konuyu tam olarak öğrenir ve ilimdeki bilgisini mükemmelleştirir. Bu aşamada öğrencinin melekesi daha da gelişir. Sonra öğrenci tekrar başa döndürülür. Bu aşamada ilgili ilimde belli bir aşamaya gelen öğrenciye öğretmen belirsiz olan, kapalı kalan hiçbir şey bırakmaz ve her şeyi açıklayıp ortaya koyar. Böylece öğrenci o ilmi elde eder ve o ilimdeki mükemmel melekeye sahip olur (İbn-i Haldûn, 2004b:784-785). İbn-i Haldun'un *meleke kazanma* kavramı, belli bir fiilin icra edilmesi ve tekrarlanmasıyla bireyde hâsıl olan sıfat

anlamında kullanılabileceğini ifade eden Akto (2010: 6), bu görüşünü değişik bilim adamlarının aktarımları ile desteklemektedir.

İbn-i Haldûn (2004b: 785)'a göre öğrenme basitten karmaşığa, kolaydan zora, yaş ve zihin seviyesine uygun olmalıdır. Eğitici, öğrenciye zihin gücünün üzerinde ders yüklememeli, konuların dışına çıkmamalı, konuları birbirine karıştırmamalı, bilgi kirliliğine sebebiyet vermemelidir. Bir konu ya da kitap tamamlanmadan, önceki hedeflere ulaşılmadan yeni bir konuya ya da kitaba geçilmemelidir. Aksi takdirde, öğrenci hedeflenen melekeleri kazanamaz ve gittikçe eğitime karşı öğrencinin ilgisi kaybolur hatta öğrenci öğrenmeyi bırakabilir. Bundan dolayı, öğretmen, öğrencinin konuyu öğrenmeye hazır olup olmadığına (olgunluğuna ve hazır bulunuşluğuna) dikkat etmelidir.

İbn-i Haldûn (2004b: 604,784–787) öğrenme durumlarını düzenlemede sunuş yoluyla ve düz anlatımla ders işlemek yerine tartışma yöntemini kullanılmasını önermektedir. Ezberciliği eleştirerek, bu yolla yetişmiş öğrencinin uzun zaman harcamasına rağmen, eğitimde başarısız olacağını dile getirir. Bu konuda yaşadığı coğrafyadan örnekler verir. İslam dünyasının batısının ilim açısından doğusundan geride kalma sebebini batı toplumlarındaki ezbercilik yöntemine bağlar. Ona göre ezberciliğin yerini ilmi münazaralar almalıdır. Gerçekten bilgiye sahip olmak, o konuda ilmi münazara yapabilecek seviyede olmaktır. İbn-i Haldûn (2004b: 784-787)'a göre medreselerde eser ezberleme yöntemi öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneğini köreltir. Oysa öğretmenler öğrencilerini eleştirme ve sorgulama yeteneklerini geliştirmeye önem vermelidir. Günümüzde ezberciliğin yararlı olmadığı görüşü geniş kitleler tarafından paylaşılmaktadır. Ancak, eser ezberleme usulüne göre eğitimin hâkim olduğu medreselerde uzun süre müderrislik yapmış birinin eleştirel düşünmeyi önemsemesi oldukça ilerici bir düşünce olarak kabul edilebilir.

Sonuç ve Tartışma

Üst düzey yöneticilikler ve medrese hocalığı yaptığı dönemlerde eğitimle ilgi ciddi gözlemler yapmış olan İbn-i Haldûn'un kendi dönemi açısından önemli olan eğitime dair görüşlerinden pek çoğu, günümüz açısından büyük önem taşımaktadır. İbn-i Haldûn, sosyo-ekonomik yapının eğitimle ilişkilerine kendine has yaklaşımlar geliştirmiş, görüşlerinde ılımlı, demokratik bir anlayışı savunmuştur. Eğitimin *öğrencinin ilgi ve ihtiyaçlarına göre yapılmasını* savunan İbn-i Haldun'un bu görüşleri günümüz eğitim anlayışında da benimsenmekte ve uygulanmaktadır.

İbn-i Haldûn'a göre insanlar arasında zekâ ve kavrayışta doğuştan gelen bir fark yoktur. Dünya üzerinde eğitimin, bilimin ve sanatların bölgesel farklılık göstermesinin kalıtsal bir sebebi olamaz. Bu farklılıklar, bölgesel ihtiyaçlardan ve taleplerden, bilime ve sanatlara duyulan ilgi ve meraktan kaynaklanmaktadır. İnsanlar arasında yapay bir ayrımı kabul etmeyerek, günümüzde kabul gören hümanist yaklaşıma benzer görüşler ortaya koymuştur. Bireyin zekâ ve melekeler (yeti, yetenek) bakımından uygun ortamlarda gelişebileceğine vurgu yapmıştır. Bireyler arasında zekâ ve kavrayış açısından bir farklılığın olmaması gibi, ırksal ya da bölgesel bir üstünlüğün olmadığını savunan İbn-i Haldun, mevcut farklılıkların sosyal yapı, gelişmişlik düzeyi, öğretimde takip edil yöntemler vb. etkenlere bağlamaktadır.

Yaşadığı dönemde takip edilen öğretim yöntemlerine ciddi eleştiriler getiren İbn-i Haldun kendine özgü bir öğretim yöntemi geliştirmiştir. Geliştirdiği yöntem kendi devrideki diğer yöntemler gibi öğretmen merkezli olmasına rağmen, öğrencinin ön öğrenmeleri, hazır bulunuşluk düzeyi, gelişim özelliklerini göz önünde bulundurmaya gerektirmektedir. Onun yöntemi, bu yönü ile öğrenci merkezli eğitimde takip edilen yöntemlere benzer özellikler taşımaktadır.

İbn-i Haldûn'un eğitim anlayışının temelinde *insan* vardır. Bu insan doğuştan bilgi ile donanık olarak dünyaya gelmemekle birlikte, doğuştan getirdiği özellikler onun bilgiyi elde etmesine uygundur. Bilim ve sanatların ancak medeni bir toplum olan şehirlerde gelişebileceğini savunan düşünür, bu yönü ile sosyoloji biliminin kurucusu olarak kabul edilebilir. Sonuç olarak İbn-i Haldun'un eğitim anlayışında *insan* önemli bir değer olarak yer almaktadır. Onun insana en az günümüz hümanist anlayışı kadar önem verdiği savunulabilir. İbn-i Haldun'un eğitim görüşleri gerektiği şekilde dikkate alınmış olsaydı doğu/İslam medeniyeti ve eğitim sistemleri batıyı takip etmek yerine, medeniyet ve eğitim alanındaki öncülüğüne devam edebilirdi.

Kaynaklar

Akto, A. (2010). *İbn Haldûn' da eğitim ve öğretim*. e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi, Genç Araştırmacılar Özel Sayısı. 07.09.2011 tarihinde <http://www.sarkiyat.org/makaleler/genc/1.pdf> adresinden alınmıştır.

Bacanlı, H. (2003). *Gelişim ve öğrenme*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Bayraklı, B. (1999) , *Mukayeseli eğitim felsefesi sistemleri*. , İstanbul : Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları.

El-Husri, Safi. (2001) *İbn-i Haldûn üzerine araştırmalar* (Trc. Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları,

Ev, H. *İbn-i Haldûn' un eğitim görüşü* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ev, H. (2007). İbn-i Haldûn' un eğitim felsefesi, *Felsefe Dünyası*, 46, 273.

İbn-i Haldûn. (2004, a). *Bilim ve siyaset arasında hatıralar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn-i Haldûn. (2004, b). *Mukaddime*, C. I-II, (Trc. Halil Kendir) . İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı,

İpek, F. (2011). *İbn-i Haldûn' un eğitim felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Semineri). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Özden, Y.(1998). *Öğrenme ve öğretme*. Ankara: Pegem Yayınları.

Resmi Gazete, *Milli Eğitim Temel Kanunu*, Tarih: 24.6.1973; Sayı 14574

Süngü, A. (2009). *İbn-i Haldûn' un eğitim felsefesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şahin, İ. (2004). *Postmodern çağ & hümanistik eğitim*, XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi. 25. 6. 2011 tarihinde <http://www.pegema.net/dosya/dokuman/63.pdf> adresinden alınmıştır.

İletişim:

Zülfü DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Elazığ / Türkiye

E-posta: zdemirtas@firat.edu.tr